

Hyperrealisme

**Europa in een nieuw
geopolitiek tijdperk**

David Crikemans

acco

1. Inleiding en probleemstelling

De afgelopen maanden en jaren had ik het genoeg om door Europa te reizen en een lange reeks Europese hoofdsteden te bezoeken. Ik bezocht letterlijk alle uithoeken van ons continent. Deze ‘geopolitieke immersiemethode’ zal ik ook in de komende tijd verder zetten omdat ze analyses en getuigenissen oplevert vanuit andere perspectieven. We leven in een periode waarin de Europese landen als geheel geconfronteerd worden met belangwekkende externe geopolitieke en geo-economische schokken. Deze verschuivingen lijken steeds sneller en fundamenteeler om zich heen te grijpen. Dat vraagt om een poging tot totaalbeeld. De inhoud van dit boek is dus niet alleen gebaseerd op primaire en secundaire literatuur, maar ook *impliciet* en hier en daar *expliciet* op basis van gesprekken die ik de afgelopen jaren tot ook heel recent had met burgers, middenveldorganisaties, diplomaten, bedrijfsleiders, militairen en academici in deze verschillende Europese hoofdsteden. Het is duidelijk dat de geopolitieke variabele ‘locatie’ van belang is om te verklaren waarom sommigen een andere veiligheidsperceptie of economische analyse maken in Europa. Het is helder dat de externe geopolitieke en geo-economische schokken die het Oude Continent met een voortdurende regelmaat treffen, ook de noodzaak onderlijnen om ‘te leren van elkaar’. Voorbij alle institutionele vraagstukken ligt de meer fundamentele onderliggende vraag waar we nu als Europeanen eigenlijk staan op het vlak van veiligheid, economie, innovatie, technologie, energie en milieu. Kortom, wat is onze plaats in deze steeds ingewikkeldere wereld? En hoe geven we onze toekomst zelf opnieuw vorm? We maken daarbij abstractie van de Europese Unie als vehikel om een

aantal van deze vraagstukken aan te pakken. De EU is niet het enige relevante platform en zal wellicht als gevolg van deze externe geopolitieke schokken nieuwe gedaanten aannemen, samen met andere nieuwe fora. Dergelijke ontwikkelingen tekenen zich nu al af, maar het blijft erg zoeken. In vraagstukken rond veiligheid zien we immers andere ad hoc-constellaties verrijzen, alsook nieuwe experimenten op het vlak van besluitvorming en implementatie. Dit boek is ideaal voor wie zich interesseert in de wereldpolitiek en hoe deze onze buitenlandse politiek en economische positie in de wereld beïnvloedt. De term *'hyperrealisme'* als vlag van dit werk dekt meerdere ladingen. Ze wil de tijdgeest op meerdere wijzen tegelijk vatten.

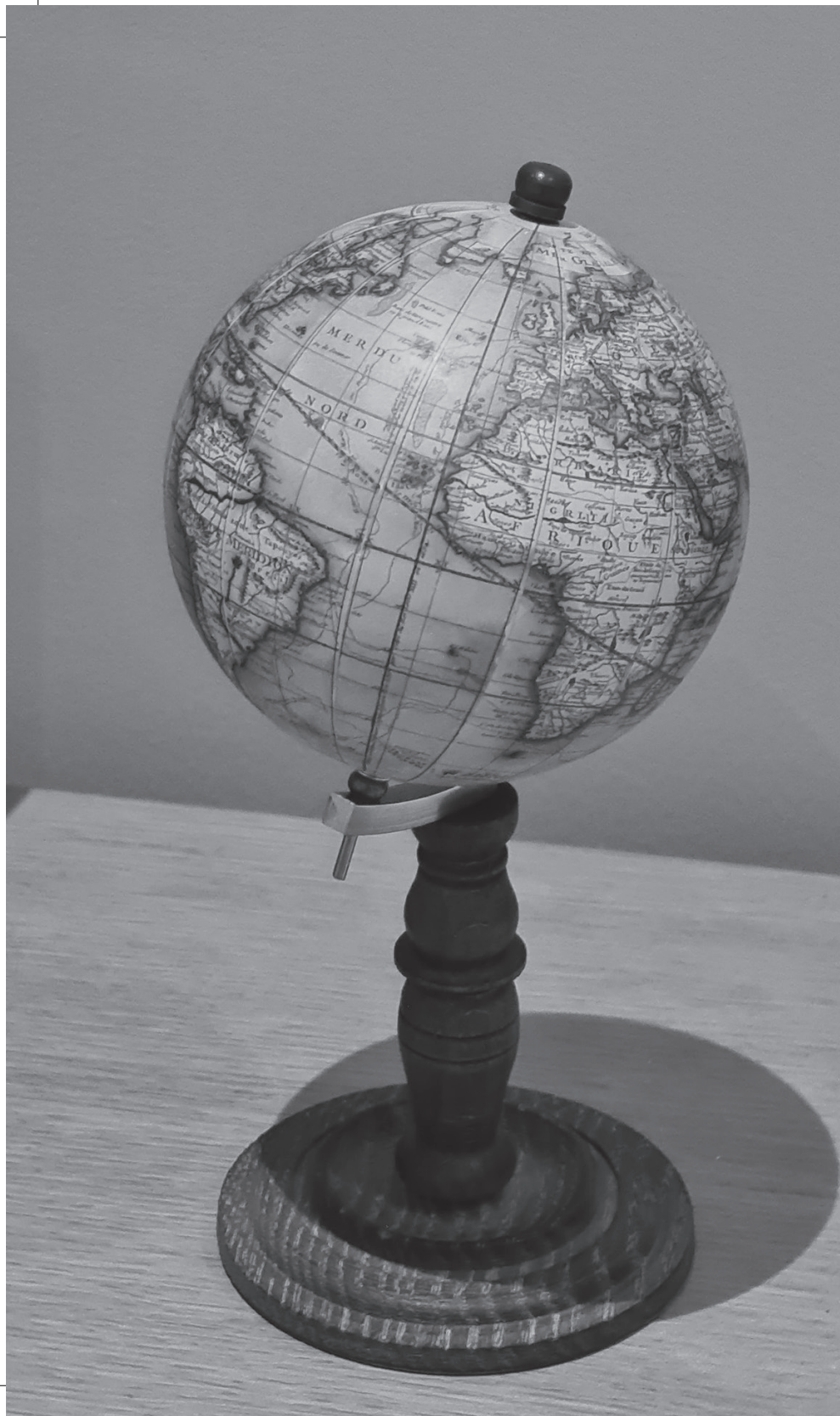
Waarom dit boek?

De wereld en spelregels zijn veranderd

Exact één dag na de inval van Rusland in Oekraïne, op 25 februari 2022, lanceerde ik in de Academia Belgica in Rome mijn nieuwe academische boekenreeks *Geopolitics and International Relations* bij De Gruyter Brill. Het was al jarenlang mijn intentie om geopolitieke onderzoekers en analisten in Europa, maar ook wereldwijd, met elkaar te verbinden. Een belangrijke opdracht. De paradox is echter dat, terwijl de wereld in hoog tempo verandert, veel van deze groepen geopolitieke analisten nog steeds in grote mate geïsoleerd werken, elk op hun eigen 'eiland'. Ik herinner me nog levendig die vrijdagochtend op 25 februari in Rome. De dag ervoor had ik een hele ochtend het televisienieuws, radio en de

geschreven pers van duiding voorzien. Samen met collega's Dr. Manuel Duran, Dr. Antonios Nestoras en tv-maker Caroline Verstraete hadden we op het einde van de namiddag nog net een door het lot uitgestelde vlucht naar Rome kunnen bemachtigen. Ondanks de coronacrisis, waarbij we mondkapjes droegen, waren we erin geslaagd om een brede groep Italiaanse geopolitieke onderzoekers en analisten samen te brengen in de Eeuwige Stad. De toenmalige Belgische ambassadeur kwam erg ongerust de conferentie binnenwandelen. "Geopolitiek zal voortaan meer dan ooit van belang zijn in Europa", zo drukte hij ons op het hart. Tijdens de pauzes raadpleegden diplomaten voortdurend hun *smartphones* voor de laatste updates. Het leek alsof Europa door een grote schok was wakker geschud. Vandaag beseffen we dat deze trend zich doorzet, en zelfs nog lijkt te versnellen.

Sindsdien heeft Europa nog veel meer schokken doorgemaakt. De meest recente daarvan is wellicht de herverkiezing van Donald Trump als Amerikaans president. Zijn aantreden lijkt de wereld definitief in een nieuw tijdperk te hebben geduwd. Dit nieuwe tijdvak is er een waarin de Verenigde Staten niet langer de *ultieme* veiligheidsgarantiemacht van Europa zijn, of zo lijkt het soms toch. Misschien zijn we daar nog niet, maar na de uitbrander die de Oekraïense president Zelensky op 28 februari 2025 kreeg in het Oval Office door het duo Vance-Trump, voelen vele Europeanen zich zelf aangesproken. Misschien hebben ook wij niet de juiste kaarten om relevant te zijn in de huidige wereldpolitiek? De vraag 'wat als?' zindert door binnen vrijwel elke Europese regering. Het is duidelijk dat we



onvermijdelijk zelf meer verantwoordelijkheid moeten nemen voor de veiligheid en economische ontwikkeling van ons eigen continent. Tegelijkertijd versnelt de race tussen de Verenigde Staten van Amerika en de Volksrepubliek China over de vraag wie de grootste wereldmacht zal worden. Europa dreigt hierin klem te komen zitten, mede door de toenemende competitie op het vlak van technologie en grondstoffen. Voor het Oude Continent lijken de vooruitzichten hierdoor minder gunstig, en dat wordt ook steeds duidelijker. Bij velen roept dit in toenemende mate een wrang gevoel op. Er is iets aan de hand, en langzamerhand begint dit besef ook bij het brede publiek door te sijpelen. Maar wat juist, en wat zou dan een geopolitieke strategie kunnen zijn? De ontwikkelingen op geo-strategisch en geo-economisch vlak volgen elkaar in ijltempo op. Dit boek is dan ook ontstaan vanuit een gevoel van onrust en bezorgdheid over de vermoedde afkalving van Europa's positie in de wereld. Tegelijkertijd is het geschreven vanuit de noodzaak om een meer overkoepelende analyse te bieden van wat er nu eigenlijk gaande is. In essayvorm levert dit boek een bescheiden bijdrage, maar kan het ook als basis en verdere aanzet dienen voor maatschappelijk en politiek debat over onze plaats in de wereld en de noodzakelijke aanpassing van ons buitenlands beleid.

Wat is Geopolitiek? Welke meerwaarde en waarom is dat relevant voor Europa?

De Geopolitiek als studieveld is precies 20 jaar ouder dan het vakgebied van de Internationale Betrekkin-

gen (IB). Het ontstond aan het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1919 als een poging om een wetenschappelijk onderbouwd analytisch kader te ontwikkelen. Dit kader richtte zich op het onderzoeken van de condities waaronder oorlogen konden worden vermeden. In de beginjaren geloofden wetenschappers en liberalen dat internationale handel, lidmaatschap van internationale instellingen, interdependentie en democratie konden leiden tot meer samenwerking. Deze denkers, vaak voormalige diplomaten, historici of specialisten in internationaal recht, werden later in de jaren dertig soms ietwat denigrerend bestempeld als 'utopische idealisten'. We vergeten vaak dat de Zweedse onderzoeker Rudolf Kjellén (1864-1922) al in 1899, 20 jaar eerder, een wetenschappelijk onderbouwd kader introduceerde.¹ Hij noemde deze een 'Organische Politieke Wetenschappen'. Deze nieuwe, door Kjellén voorgestelde wetenschap omvatte de studie van juridische en constitutionele principes, economie, demografie, sociologie én de geopolitieke variabelen zoals locatie, grondstoffen, de morfologie van grenzen én invloedssferen.

Staten als 'levende organismen'

Kjellén stelde dat de staat veel meer is dan de optelsom van haar constitutionele artikelen. Hij werd daarbij sterk beïnvloed door de toenmalige Duitse politieke geograaf Friedrich Ratzel (1844-1904). Volgens Kjellén was de staat een levend organisme, een visie die mede werd beïnvloed door het sociaal darwinisme, dat aan het einde van de 19de eeuw in opkomst was. Staten werden daarbij gezien als 'levende

organismen' die verwickeld waren in een voortdurende strijd om macht, zowel economisch als strategisch. Hoewel deze ideeën geworteld zijn in een specifieke tijdgeest, kunnen we door wat afstand te nemen enkele fundamentele kenmerken van de Geopolitiek als vakgebied ontwaren. In tegenstelling tot de *mainstream* Internationale Betrekkingen benadrukt de Geopolitiek namelijk het belang van territoriaal ingebedde verklaringsfactoren. Factoren zoals locatie, fysische en menselijke geografie, het businessmodel van landen (geo-economie), de *high politics* van geostrategisch-militaire verhoudingen én wijzigende invloedsferen zijn cruciaal voor geopolitieke analisten. Elk van deze aspecten speelt een rol in het begrijpen en analyseren van geopolitieke dynamieken.

Weerwraak van de geografie

In zekere zin zijn we vandaag getuigen van een soort van 'weerwraak van de geografie', een term geïntroduceerd door de Amerikaanse journalist en analist Robert D. Kaplan.² Kaplan stelde dat het vakgebied van de Internationale Betrekkingen vooral sinds de jaren '90 van de vorige eeuw onvoldoende aandacht had geschonken aan zogenaamde 'territoriaal ingebedde verklaringsfactoren'. Die lacune kwam nu als een soort van boemerang terug naar beleidsmakers. In de roes van de neoliberale globaliseringsgolf van de jaren '90 van de vorige eeuw hadden analisten deze veronachtzaamd. Toen ik mijn doctoraatsthesis vanaf 1998 aan de toenmalige Universitaire Instelling Antwerpen (UIA) voorbereidde, stelden eminente collega's dat "Geopolitiek de 19de eeuw was". Ik zou beter "rond een

relevant thema werken”, iets rond Europese integratie bijvoorbeeld. En dan mijn favoriete opmerking: “Geopolitiek komt nooit meer terug.” Het kan verkeren. Ik denk vandaag regelmatig terug aan die periode. Later ben ik gaan inzien dat mijn collega’s eerder de toenmalige inzichten van de Amerikaanse literatuur in de Internationale Betrekkingen toepasten. Veelal werd in dat tijdvak geloofd dat internationale samenwerking of nieuwe technologieën de impact van territoriaal ingebedde verklaringsfactoren zou reduceren tot “niet echt meer relevante verklaringen”. Men had ook op dat moment binnen de Internationale Betrekkingen een veel te eenzijdig, reductionistisch beeld van Geopolitiek en was de geopolitieke denkscholen en hun genealogie letterlijk vergeten.

Mijn eigen doctoraatswerk in 2005 was het eerste grondige Nederlandstalige werk in België over Geopolitiek sinds 1945. Het laatste was gepubliceerd door de eminente Brugse historicus Jan A. Van Houtte (1913-2002). Dat manco in onze literatuur zindert vandaag nog altijd door. Vandaar mijn academische missie, die nu op een groter toneel plaatsvindt, onder andere via mijn internationale academische *book series* en bijdragen aan de academische gemeenschap rond Geopolitiek in zowel Europa als in de rest van de wereld. Het is dus van belang te declareren dat dit het prisma is waardoor ik naar de wereld kijk. Ik geloof dat basisconcepten en scholen van de Geopolitiek enerzijds en de Internationale Betrekkingen anderzijds elkaar kunnen bevruchten. Ik geloof in het creëren van een omgeving gekenmerkt door theoretische en methodologische diversiteit. Dat verrijkt ook onze inzichten. Vandaag heb

ik overigens een nieuwe academische frustratie, die ik maar meteen expliciet maak in de hoop op enig beterschap: collega's en analisten gebruiken te pas en te onpas de term 'geopolitiek', maar zonder daarbij terug te gaan naar de echte *roots* en de assumpties van de diverse geopolitieke scholen. Er is dus nog werk om de algemene kennis over de intellectuele geschiedenis en analytische benaderingen van het geopolitieke denken te vergroten. Elk van deze scholen omvat tevens analytische meerwaarden en beperkingen. Zonder dat dreigt 'geopolitiek' niets meer dan een soort modewoord te worden, wat afbreuk zou doen aan haar rijke intellectuele geschiedenis. Het geopolitieke denken is een vaak vergeten maar relevant denkkader om het academische en maatschappelijke debat van meer diepgang te voorzien. Hoewel dit boek niet gaat over theorie, hanteert het wel impliciet deze kaders.

Holistisch helikopterperspectief

Bovenop het belang van territoriaal ingebedde verklarende factoren, is een tweede centraal kenmerk van de Geopolitiek dat zij streeft naar een holistisch begrip van diverse variabelen. Of het nu gaat om economie, veiligheid, strategie, technologie, of fysische en menselijke omgevingsvariabelen, Geopolitiek probeert verbindingen te leggen tussen al deze factoren en een breder beeld te ontwikkelen. Dat is beslist geen eenvoudige onderneming, want het totaalbeeld dat men op deze wijze opbouwt, moet zo accuraat mogelijk zijn. Waar andere wetenschapsdomeinen binnen de Internationale Betrekkingen of Politieke Wetenschappen steeds verder specialiseren, zoeken geopolitieke

analisten juist voortdurend naar samenhang en context. Geopolitiek tracht met andere woorden een meer holistisch beeld te ontwikkelen over de internationale verhoudingen. We pogen om vanuit een helikopterperspectief de toestand in de wereld beter te aanschouwen en te analyseren. Net daar is steeds meer behoefte aan in deze bijzonder verwarrende tijden. Het is dan ook geen toeval dat sommigen, vaak aanvankelijk intuïtief, teruggrijpen naar dit studiedomein. In 2005 nam ik daarom samen met collega Prof. dr. Gyula Csurgai van het Geneva Institute of Geopolitical Studies (GIGS) het initiatief voor een *Summer Course Geopolitics*. Het publiek omvat jaarlijks een dertigtal (doctoraats-) studenten, diplomaten, militairen, journalisten, mensen uit de inlichtingendiensten, medewerkers van multilaterale organisaties, enzovoort. GIGS trainde zo reeds meer dan 750 mensen van over de hele wereld in geopolitieke analyse en deed ons netwerk zo mondiaal verder doorgroeien.

Beleidsadviezen of het 'geografische geweten'

Een derde element dat Geopolitiek uniek maakt, is dat de meeste geopolitieke analyses vaak op de een of andere manier vertaald worden naar beleidsadviezen voor buitenlandse politiek of Internationale Betrekkingen. De controversiële geopolitieke denker Karl Haushofer noemde dit het “geografische geweten” van de buitenlandse politiek.³ Ook vandaag proberen geopolitieke analisten concrete beleidsadviezen te deduceren vanuit hun analyses en studiewerk. Dat is ook wat we in dit boek proberen te doen via een *impliciete* methodologie.⁴

Geopolitiek is relevant als analytisch kader om na te denken over de problemen waarmee we vandaag geconfronteerd worden. Europa staat immers zowel geostrategisch als geo-economisch voor nieuwe uitdagingen. Op *strategisch en veiligheidsvlak* rijst de vraag hoe we de veiligheid op het Europese continent in deze nieuwe periode moeten organiseren. Kunnen we blijven steunen op de trans-Atlantische relatie met de Verenigde Staten, of hebben we een eigen Europese ‘verzekeringspolis’ nodig? Wie zullen onze partners zijn op het gebied van veiligheid? Ook *economisch* bevinden we ons duidelijk in een nieuwe fase. Op 2 oktober 2024 gaf de Franse president Emmanuel Macron een toespraak tijdens de Berlin Global Dialogue, waarin hij stelde: “Ons model is voorbij. We overreguleren en onderinvesteren.” Hij waarschuwde dat als Europa het oude model nog lang blijft volgen, het zichzelf al in de komende jaren uit de markt zal prijzen. Macrons speech kwam niet geheel onverwacht. De Franse president volgde in zekere zin dezelfde logica als het rapport van Mario Draghi over de Europese competitiviteit en economie.⁵ Toch kan er kritiek worden geleverd op dat rapport, bijvoorbeeld op Draghi’s geloof in wat econoom Geert Noels ‘gigantisme’ noemt als beleidsoplossing.⁶ De beleidsoplossingen van Draghi bestendigen en versterken de schaalvergroting in het Europese economische weefsel. Als we kijken naar enkele aspecten die Macron aanhaalde, wordt duidelijk dat Europa op economisch vlak met grote uitdagingen kampt. Frankrijk pleit al langer voor meer strategische autonomie. De uitdagingen zijn aanzienlijk: de klimaatagenda, de noodzaak tot ontwikkeling van een échte ‘Defensie Unie’, nieuwe technologische ontwikkelingen zo-

als kunstmatige intelligentie, en de herziening van het groeimodel van de Europese Unie. In essentie is ons economisch weefsel aan grondige vernieuwing toe.

Draghi-rapport

In de afgelopen drie decennia is de economische kloof tussen de VS en de EU verder toegenomen. Terwijl de Amerikaanse economie met 60% groeide, bleef de Europese groei steken op 30%.⁷ Dat is slechts een van de vele indicatoren die wijzen op de erosie van onze competitiviteit. Die vaststelling roept de vraag op of ons sociale model op termijn nog houdbaar is als er geen belangrijke stappen worden gezet. Maar welke? De Europese Unie kwam de afgelopen decennia met ronkende verklaringen, maar heeft die nooit waar-gemaakt. Het Draghi-rapport omvat drie belangrijke pijlers. Ten eerste, het bevorderen van innovatie door de ontwikkeling van een gunstig klimaat voor start-ups en technologieverspreiding. Ten tweede, decarbonisatie en betaalbare energie. Een Clean Industrial Deal-initiatief moet bedrijven onder andere helpen over te stappen op koolstofarme technologieën. Toch kan men zich de vraag stellen hoe realistisch dit is als er niet eerst harder gewerkt wordt aan een breder gelijk speelveld op mondiaal niveau. Tot slot, veiligheid en veerkracht vergroten door bijvoorbeeld afhankelijkheden te verminderen en nieuwe partnerschappen te smeden. Een stabiele aanvoer van grondstoffen en schone technologieën klinkt mooi, maar de uitwerking daarvan vraagt een enorme doorwerking in ons buitenlands beleid – zowel Europees als bilateraal. Grondstoffenstromen voor de nieuwe econo-

mie zullen via geopolitiek meer weerbare strategieën begeleid moeten worden. Dat vraagt om een actieve diversificatiestrategie. Tegelijkertijd ligt hier nog veel werk op de plank omdat de meeste van onze scenario's inzake energie en grondstoffen nog te weinig rekening houden met de huidige en vooral aankomende geopolitieke schokken. Tot slot is er ook het vraagstuk van de beperkte raffinagecapaciteit en de grondstoffen die nodig zijn voor de energietransitie. Meestal is deze omwille van de lage kostprijs in Chinese handen. Een thema dat vaak over het hoofd wordt gezien, en dringend meer aandacht vraagt.

De vereenvoudigingsschok van Macron

In zijn toespraak tijdens de Berlin Global Dialogue stelde de Franse president Macron dat de Europese Unie een 'vereenvoudigingsschok' nodig heeft. Hij benadrukte ook dat de interne markt verder verdiept moet worden, bijvoorbeeld in domeinen als kapitaal, energie, telecom of gezondheid. Wat hij echter niet vermeldde, is dat Frankrijk binnen de EU soms wedijvert met landen zoals België om investeringen aan te trekken. Men beconcurrereert elkaar in plaats van samen te werken. Dat kan uiteraard niet de bedoeling zijn in een eengemaakte interne markt. Daarnaast kan de mobiliteit van arbeid worden verbeterd door regelgevende en fiscale maatregelen beter op elkaar af te stemmen.

Desondanks lijkt er stilaan een Europese beleidsconsensus te ontstaan die stelt dat de uitdagingen van klimaatverandering in lijn moeten worden gebracht met

die van het industriebeleid, en omgekeerd. Er is een dringende behoefte aan investeringen in weerbaarheid en sleuteltechnologieën zoals defensie, *cleantech* en kunstmatige intelligentie. De overgang naar een koolstofarme economie kan voortgezet worden, doch op een manier die Europese gezinnen en bedrijven niet in financiële problemen brengt. Macron ziet oplossingen in innovatie en schaalvergroting. Binnen de Europese Unie kunnen we ook van elkaar leren. Kijk bijvoorbeeld naar de groei-economie in Polen of naar landen zoals Finland en Zweden, die uitblinken op het gebied van weerbaarheid en defensie. Geopolitiek begint thuis, met aandacht voor vraagstukken zoals competitiviteit versus het sociale contract, naast het ontwikkelen van strategieën voor een veranderende wereld. Dat is niet alleen een taak voor de overheid, maar ook voor onze ondernemingen en de bredere maatschappij. Het voortdurend doordrijven van onze standaarden, zonder een voldoende mate van het eerder genoemde gelijke speelveld wereldwijd, creëert problemen. Het is daarnaast belangrijk dat er ook in nieuwe technologieën geïnvesteerd wordt. Toch blijkt uit gesprekken die ik de afgelopen maanden met talloze ondernemers had, dat zij marktaandeel dreigen te verliezen of dat er extra kosten ontstaan die niet altijd even doelmatig zijn. De uitrol van de huidige ESG-rapportage (Environmental, Social en Governance) wordt daarbij vaak aangehaald als een bijzonder tijdsintensieve, bureaucratische oefening die in deze vorm zijn doel ver voorbij lijkt te schieten. “Het lijkt wel alsof we een inefficiënte planeconomie worden, terwijl ons marktaandeel achteruitloopt ten aanzien van niet-Eu-

ropese spelers die geen dergelijke wetgeving opgelegd krijgen.” Dat hoor je regelmatig bij ondernemers.

Er is dus sprake van een veel delicatesere beleidsbalans die vraagt om herevaluatie en noodzakelijke bijsturing om een beter evenwicht te vinden. De toename van kosten heeft niet alleen een impact op de competitiviteit van bedrijven, maar ook op de gezinnen. Het sociaal contract dreigt bij ongewijzigd beleid onder druk te komen. Wat te denken van het nog verder versnellen van de bouw- en isolatienormen van huurappartementen bijvoorbeeld? Op zich lijkt dat een prima idee, tot je meeneemt dat zoiets onvermijdelijk zal leiden tot hogere woonkosten. Het verder aanscherpen van normen creëert op zich ook bijkomende inflatie voor de bredere bevolking. De winst die je maakt dankzij lagere energiekosten, kan al lang niet meer de extra investeringskost compenseren. Ook in andere domeinen en sectoren doet Vlaanderen vaak aan zogenaamde *gold plating*. Dat wil zeggen dat het zelf strengere standaarden uitrolt dan het Europese gemiddelde bij de implementatie van wetgeving. Ondernemersfederaties brengen onder de aandacht dat dit hun kostenstructuur en dus competitiviteit verder onder druk zet. In mijn recente gesprekken met ondernemers kwam dat punt voortdurend en met toenemende intensiteit aan bod. Het zoeken naar de juiste beleidsbalans binnen een snel wijzigende geo-economische en geopolitieke context vormt vandaag een centraal thema voor de Europese Unie, de lidstaten en de regio's. Het is niet zomaar een theoretisch vraagstuk, maar een zeer concrete en urgente zaak die ernstig heroverwogen dient te worden met het oog op een juiste balans.

Het prisma van de 'systeemcrisis'

Om de huidige wereld te begrijpen, hanteren we in dit boek tevens het prisma van de 'systeemcrisis'. Daarmee bedoelen we dat de uitdagingen waarmee Europa geconfronteerd wordt, niet alleen bestaan uit grote geopolitieke, geo-economische en geostrategische veranderingen. De transformaties zijn veel fundamenteeler. In wezen beleven we een versnelling van de geschiedenis en drastische verschuivingen van machtpotentieel en competitie binnen het internationale systeem zelf.

Op de achtergrond spelen talloze variabelen mee. In dit boek zullen we enkele van die factoren verder uitdiepen. Een daarvan zijn de technologische evoluties, een andere de maatschappelijke ontwikkelingen en verzuhtingen in verschillende delen van de wereld, zoals de Verenigde Staten. Daarnaast spelen de veranderende behoeften aan grondstoffen voor de nieuwe economie, en de wereldwijde machtsverhoudingen een belangrijke rol. Deze ontwikkelingen vinden plaats binnen en tussen meerdere 'theaters': *mondiaal* van het Westen naar Azië, en *binnen Europa* van West naar Centraal-Europa.

In Estland en Polen was ik recent onder de indruk van de enorme economische opgang die in niets te vergelijken valt met de economische problemen van West-Europa. De demografische terugkeer van de Polen naar hun eigen land en de sterk toegenomen welvaart door slimme investeringen werpen hun vruchten af. In de Oost-Poolse stad Lublin stelde ik

onlangs vast hoe de twee universiteiten daar sterk inzetten op internationalisering. Studenten komen niet alleen uit de Europese Unie, maar ook uit Eurazië en zelfs het Midden-Oosten. Ze kiezen voor Polen omdat ze begrijpen dat ze, eenmaal afgestudeerd, de komende decennia een vaste baan en stabiele economische groei kunnen verwachten. In maart 2023 verklaarde de Britse Premier Keir Starmer dat tegen 2030 een gemiddeld Brits gezin met modaal inkomen minder welvaart zal kennen dan hun Poolse tegenhanger. Het zegt iets over de keuzes die beide landen de afgelopen jaren gemaakt hebben. De geo-economische macht verschuift geleidelijk richting Centraal-Europa, naar een land als Polen. Daar worden de voordelen van de globalisering nu omarmd, terwijl bijvoorbeeld Nederland juist een omgekeerde beweging maakt in haar universitair onderwijs door het Engels af te bouwen. De combinatie met de geopolitieke nabijheid ten aanzien van Rusland zorgt ervoor dat Polen haar economische welvaart en slagkracht nu ook snel zal vertalen in meer militair en geopolitiek gewicht binnen de Europese Unie. Al die gelijktijdige ontwikkelingen vormen samen een complex web. Het Europese continent ondergaat met andere woorden een meer fundamentele transformatie.

We bevinden ons niet alleen in een nieuw tijdperk, de spelregels zijn ook veranderd. Het is nog niet volledig duidelijk wat deze nieuwe regels precies inhouden. Het lijkt alsof de nieuwe wereld langzaam steeds meer van haar gelaat onthult. Crisis na crisis moeten we als maatschappij samen ontdekken hoe de spelregels van dit nieuwe tijdperk werken. Europa werd

vaak gebouwd op crisissen. Daardoor zal het Europese project ook in de nabije periode verder substantieel evolueren, ditmaal in de ‘harde’ domeinen als veiligheid en defensie. Hier liggen opportuniteiten voor wie ze politiek grijpt.

Onze opdracht in dit boek is om de essentie van enkele belangwekkende ontwikkelingen te destilleren en ons af te vragen wat ze betekenen voor Europa. Daarnaast onderzoeken we of er in grote lijnen beleidsadviezen uit deze analyse kunnen voortvloeien. De centrale these en titel van dit boek stelt dat Europa gedeeltelijk een aantal beleidsoplossingen uit de eerdere periode moet loslaten en terug naar de essentie moet gaan. Onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken is daarbij cruciaal. Om een dergelijke benadering te karakteriseren, gebruiken we de term ‘hyperrealisme’. Wat bedoelen we daarmee? Het antwoord op die vraag is veelzijdig.

Realisme als denkschool

De term ‘Realisme’ komt uit de literatuur van de Internationale Betrekkingen, en reeds daarvoor uit de Klassieke Geopolitiek. Wat velen niet beseffen, is dat een deel van de oorsprong van deze denkschool terug te voeren is tot de periode van het einde van de 19de eeuw tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog. Het eerder vermelde sociaal darwinisme zag de wereld als een theater waarin *strijd* centraal stond. Staten kunnen alleen maar op zichzelf rekenen om veiligheid en economische ontwikkeling mogelijk te maken. De

klassiek geopolitieke denker Rudolf Kjellén geloofde in dezelfde periode dat autarkie (of zelfvoorzienendheid) een na te streven doelstelling was in het economische domein, zeker op het vlak van voedsel omdat in een conflict lange aanvoerketens gevaarlijk waren. Dat doet een belletje rinkelen. Sinds de mondiale coronacrisis spreken we vaak over het belang van *strategische autonomie* in sleutelsectoren, al is het niet altijd duidelijk hoe een dergelijk concept geoperationaliseerd kan worden. Tot slot spelen ook *gemeenschappelijke waarden* in het Klassiek Realisme. Als staten dezelfde waarden delen, zoals de monarchieën die hersteld werden na de Napoleontische oorlogen in 1815, dan zal er dus een relatieve vrede zijn. Bekeken vanuit dit prisma, zien we in de internationale relaties iets soortgelijks. Om het met klassiek-geopolitieke termen te zeggen: Rusland is een revisionistische macht gebleken. Moskou wil de spelregels hertekenen van de wereldpolitiek zoals deze heden functioneren, desnoods met militaire macht. Dat is alvast wat de Russische, populaire geopolitieke filosoof Aleksandr Doegin propageert.⁸ Gezien de afnemende Russische demografie als relevante geopolitieke variabele, bestaat er in de analyse van deze school der ‘neo-Euraziasten’ slechts een beperkte *window of opportunity* om zelf een nieuwe wereld vorm te geven. Dat moet nu in de jaren ‘20 van deze eeuw, of nooit. Een confrontatie met het Westen was volgens Doegin toch onvermijdelijk. Rusland moest het conflict dan maar op eigen voorwaarden uitlokken. Het ultieme doel is daarbij de andere werelddelen te dwingen om keuzes te maken. Een kant te kiezen dus. In de retoriek van Moskou zag je de afgelopen jaren hoezeer ze onder

andere Afrikaanse bevolkingen bespeelden met het vermeende ‘westerse neokolonialisme’ en ‘de noodzaak om te evolueren naar een nieuwe multipolaire (lees: niet-westerse) wereldorde’.

De vraag die zich vandaag stelt, is of de Chinese Volksrepubliek ook zo’n revisionistische macht is geworden. Er zijn vermoedens, maar echt heel zeker weten we dat niet. Het antwoord op die vraag wordt vaak beïnvloed door onze eigen analytische denkkaders en assumpties. Confucianisme in China is ook een andere cultuur die we niet altijd volledig kunnen vatten als westerlingen. De belangen van de gemeenschap staan daarin boven die van het individu. Dat leidt ook tot een ander sociaal contract en maatschappelijk-politiek model.

Hyperrealisme

In dit boek ontwikkelen we de vlag van het ‘hyperrealisme’ om een aantal huidige trends te vatten. De terugkeer van de machtspolitiek in de internationale relaties, de noodzaak tot een gebalanceerde en waarheidsgetrouwe geopolitieke analyse, de ontwikkeling van een Europese strategie alsook het aanvoelen van urgentie en een zich sluitende ‘window of opportunity’ staan hierin allen centraal. ‘Hyperrealisme’ kan in dit boek benaderd worden als een centrale beleidsthe-se, als een overkoepelend concept voor de operationalisering van een strategie, én als een metafoor die voeding geeft aan debat.

Als centrale beleidsthese

Hyperrealisme stelt dat staten maar beter rekening houden met de essentie van de internationale politiek, namelijk het *machtsstreven*. Dit nieuwe tijdperk ontvouwt zich niet alleen in het domein van de veiligheid, maar ook en vooral op het vlak van technologische capaciteiten, kennis en economische innovatie. *Hyperrealisme als centrale beleidsthese* stelt dus dat staten, regio's of zelfs steden zich maar beter aanpassen aan de veranderende realiteit van de Internationale Betrekkingen. In een beleid op basis van hyperrealisme erkennen staten de noodzaak om zowel hun economische als militaire capaciteiten te versterken, terwijl ze tegelijkertijd idealistische waarden zoals democratie en mensenrechten in perspectief plaatsen om te overleven in een wereldorde waarin competitie en machtsstreven centraal staan. Later in dit boek zullen we die gedachte verder ontwikkelen.

Als overkoepelend concept

Hyperrealisme kan ook gezien worden als een overkoepelend concept voor de operationalisering van een strategie, de suggestie van een reeks beleidsmaatregelen die ons een breder kader en richting moeten bieden. Het dwingt besluitvormers om pragmatisch en opportunistisch te zijn, hoofdzaken van bijzaken te onderscheiden, en meer strategisch te denken in termen van onze nationale en regionale belangen. In dit boek zullen we daarom een pleidooi houden voor de uitbouw van onze defensiecapaciteiten, het grondig vernieuwen van ons economisch weefsel én het investeren

in technologische innovaties en het fundamentele wetenschappelijk onderzoek dat eraan ten grondslag ligt. Door hyperrealisme als beleidsthese of overkoepelend concept te beschrijven, benadruk je de praktische toepassing ervan en de noodzakelijke verschuiving in het denken van beleidsmakers in een steeds complexer en uitdagender geopolitiek landschap.

Als metafoor

De term 'hyperrealisme' is van origine een stroming in de schilder- en beeldhouwkunst. Deze school tracht de wereld zo realistisch mogelijk weer te geven. Tekeningen of schilderijen lijken foto's met hoge resolutie. De term wordt voornamelijk toegepast op een onafhankelijke kunstbeweging en kunststijl in de Verenigde Staten en Europa die zich sinds het begin van de jaren '70 heeft ontwikkeld. Bij de hyperrealistische stijl ligt de nadruk veel meer op details en de onderwerpen. Hyperrealistische schilderijen en sculpturen zijn geen strikte interpretaties van foto's, noch zijn het letterlijke illustraties van een bepaalde scène of onderwerp. In plaats daarvan gebruiken ze aanvullende, vaak subtiele picturale elementen om de illusie te wekken van een werkelijkheid die niet op die manier door het menselijke oog kan worden waargenomen. Bovendien kunnen ze emotionele, sociale, culturele en politieke thematische elementen bevatten die de visuele illusie verder uitbreiden; een duidelijke afwijking van de oudere en veel meer letterlijke school van het fotorealisme. Carole Feuerman vormt samen met Duane Hanson en John DeAndrea de vroege exponenten van hyperrealisme, maar er zijn ook artiesten als Gilles

Barbier, Berlinde De Bruyckere, Daniel Firman, Sam Jinks, Tony Matelli, Sanaa Murtti, Evan Penny, en Tip Toland. Elk op hun eigen manier weerspiegelen ze in hun werk de uitdagingen van beeldhouwkunst en portretkunst, waarbij *het sociale, gevoelige en singuliere individu centraal staat in hun artistieke benadering. De mens in al zijn complexiteit wordt een bron van creatie*. Dat is ook een mooie beeldspraak die impliciet onderstreept dat het analyseren van deze soms ingewikkelde en niet altijd even opbeurende geopolitieke ontwikkelingen niet hoeft te leiden tot apathie of doemdenken. Via *agency* is het mogelijk om voor onszelf een nieuwe plaats in de wereld 'uit te houwen'.

'Hyperrealisme' kan in dit boek ook als *metafoor* gezien worden. De mensheid wordt vandaag geconfronteerd met diepgaande transformaties op cruciale domeinen van macht, zoals militaire slagkracht, economie, energie, klimaat en technologie, in het bijzonder via artificiële intelligentie en robotisering. Daarnaast is er veel onzekerheid in het internationaal systeem, waardoor mogendheden hun 'macht' steeds nadrukkelijker ten aanzien van elkaar 'testen'. Daarbij worden bestaande geo-economische en geostrategische invloedssferen steeds scherper gemarkeerd en zelfs afgebakend. Mondiale spanningen nemen daardoor verder toe. De vraag die zich stelt, is wat dit nu allemaal voor ons als gemeenschap en individuen betekent. De geopolitieke analist probeert in eerste instantie terug te gaan naar de 'territoriaal ingebedde' machtsfactoren en trends om een zo realistisch mogelijk holistisch beeld te ontwikkelen. Daarbij wor-